
РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97:343.37:368

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.75>

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Василевич В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
учений секретар Вченої ради
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9351-4219*

Левченко Ю.О.,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1124-9517*

Василевич В.В., Левченко Ю.О. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування.

На підставі аналізу наукових джерел та правозастосовної практики у статті досліджується діяльність правоохоронних та інших державних органів й правових інституцій щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері страхування, яка спрямована на своєчасне виявлення, усунення або нейтралізацію загроз і небезпек на ринку страхування, відвернення шкідливих наслідків, а також притягнення винних до відповідальності та забезпечення механізму відшкодування шкоди завданої кримінальними правопорушеннями, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів.

Наголошується на тому, що кримінальні правопорушення у сфері страхування мають підвищену суспільну небезпеку, оскільки ускладнюють або блокують виконання основних завдань, пов'язаних із формуванням за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування можливого збитку, вирівнювання втрат у зв'язку з наслідками страхових випадків. Окрім цього, криміналізація цього ринку перешкоджає виконанню страхуванням таких важливих функцій, як підвищення стабільності діяльності суб'єктів господарювання, обмеження економічних ризиків, стимулювання підприємницької ініціативи.

Констатується, що запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері, має бути комплексним безперервним процесом, що враховує зміни, які відбуваються у сучасному суспіль-

стві та, які впливають на ринку надання послуг. Звертається увага на те, що сама система суб'єктів забезпечення безпеки на ринку страхування включає в себе широке коло суб'єктів як державної, так і недержавної належності, які так чи інакше беруть участь у відповідному процесі. Однак їх діяльність повинна відповідати єдиній, цілеспрямованій державній політиці, і потребує координації у боротьбі зі злочинністю, яка на сьогодні вимагає вдосконалення, оскільки, не в повній мірі відповідає вимогам часу та викликам у безпековому секторі.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, страхування, кримінологічна характеристика, заходи запобігання, детермінанти, органи дізнання, суб'єкти запобігання, економічні ризики, працівники правоохоронних органів, дізнавач, розслідування кримінальних проступків, досудове розслідування, орган дізнання, суб'єкт запобіжної діяльності

Vasylevich V.V., Levchenko Yu.O. Prevention of criminal offenses in the field of insurance.

Based on the analysis of scientific sources and law enforcement practice, the article examines the activities of law enforcement and other state bodies and legal institutions to minimize criminal offenses in the field of insurance, which is aimed at timely detection, elimination or neutralization of threats and dangers in the insurance market, averting harmful consequences, as well as bringing the culprits to justice and providing a mechanism for compensation for damage caused by criminal

offenses, which is carried out with the help of criminological means.

It is emphasized that criminal offenses in the field of insurance have an increased public danger, as they complicate or block the performance of the main tasks related to the formation, at the expense of monetary contributions, of a target insurance fund intended for the compensation of a possible loss, the equalization of losses in connection with the consequences insurance cases. In addition, the criminalization of this market prevents insurance from performing such important functions as increasing the stability of business entities, limiting economic risks, and stimulating entrepreneurial initiative.

It is noted that the prevention of criminal offenses in this area should be a complex continuous process that takes into account the changes that occur in modern society and that affect the market of service provision. Attention is drawn to the fact that the very system of entities providing security in the insurance market includes a wide range of entities of both state and non-state ownership, which in one way or another participate in the relevant process. However, their activities must correspond to a single, purposeful state policy, and require coordination in the fight against crime, which currently requires improvement, as it does not fully meet the requirements of the times and challenges in the security sector.

Key words: criminal offenses, insurance, criminological characteristics, measures of prevention, determinants, bodies of inquiry, subjects of prevention, economic risks, employees of law enforcement agencies, investigator, investigation of criminal misdemeanors, pre-trial investigation, body of inquiry, subject of preventive activity.

Постановка проблеми. Одним із завдань в нашій державі є проведення правової реформи та впровадження комплексу системних перетворень щодо формування внутрішніх передумов адаптації до ринкової економіки, серед яких провідне місце займає наближення вітчизняної сфери страхування до міжнародних стандартів та засад загальноприйнятих для країн-членів ЄС, адже страхування, як засіб убезпечення від ризиків є невід'ємним елементом системи безпеки будь-якої країни. Крім цього, необхідність вдосконалення правового регулювання у сфері страхування загалом та кримінологічного захисту страховиків і страхувальників зокрема, зумовлена тим, що останнім часом в Україні намітилася тенденція інтенсивного розвитку страхування та нагальною необхідністю впровадження демократичних засад формування громадянського суспільства. Відповідні обставини доводять, що вже на часі переосмислення підходів

до основних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в означуваній сфері.

Аналіз останніх публікацій. Кримінологічну проблему щодо розробки заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування неодноразово намагались вирішити в юридичній літературі, зокрема означене питання розкривалось у різні часи в працях: Д.П. Біленчука, В.Г. Баранова, О.А. Бурбело, О.М. Джужи, О.М. Деркача, О.О. Дудорова, К.С. Денисенка, О.Й. Жабинця, А.О. Пінаєва, О.М. Лешкевича, Р.А. Скрипника, Р.І. Тринька, В.М. Никифорака, Л.В. Нечипорука, М.Ю. Яковчука та інших.

У результаті проведених наукових пошуків, у кримінологічній доктрині сформовано низку теоретико-праксеологічних положень щодо забезпечення безпеки на ринку страхування та створено методологічне підґрунтя для подальшого пізнання порушеної проблематики. Водночас дослідження згаданих цих та інших вчених обмежувались попередніми періодами розвитку законодавства та правозастосовної практики. До того ж у переважній більшості з них, не було враховано проблеми здійснення запобігання кримінальним правопорушенням на ринку страхування, що виникли в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 69 Закону України «Про страхування» страхування – правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством [8].

З метою наукового дослідження, практичного застосування в умовах глобалізації економіки важливим є створення певної класифікації страхового ринку. Вона може бути здійснена за різними ознаками, в залежності від цілі дослідження чи спостереження, вивчення умов функціонування, напрямків розвитку, потреби аналізу з метою виявлення певних тенденцій тощо. Так, сучасний страховий ринок за територіальною ознакою поділяється на: місцевий (регіональний); національний (внутрішній); світовий (зовнішній). Залежно від місця споживання страхових послуг деякі вчені та практики виділяють страхові ринки: внутрішній, зовнішній, міжнародний. Крім того, страховий ринок можна поділити з галузями страхування: особисте

страхування; майнове страхування; страхування відповідальності тощо. В свою чергу кожний з цих ринків можна поділити на окремі сегменти у відповідності до підгалузей (підвидів) страхування, в залежності від форми здійснення страхової послуги, об'єкту страхування, роду небезпек. Наприклад, страхування державного майна, колективного майна, приватного майна тощо. А також страхування будівель, споруд, засобів транспорту врожаю тощо. Або страхування від нещасних випадків, страхування дітей, страхування додаткової пенсії, змішане страхування життя, страхування до повноліття тощо [1, с. 150].

За типом державного регулювання страхові ринки поділяються на: авторитарний (жорсткий) тип (коли кожний конкретний вид страхування проходить процедуру ліцензування і повинен відповідати певній системі вимог щодо правил страхування, фінансово-господарській діяльності страхової компанії; конкуренція між страховиками чітко регламентується). Ліберальний (м'який) тип передбачає, що операції по страхуванню хоча й підлягають ліцензуванню, проте нагляд за діяльністю страхових компаній відносно слабкий. Змішаний тип використовує в певній мірі два зазначених підходи виважена система регламентації діяльності страхових компаній поєднується з досить гнучкими підходами, які дають можливість забезпечити достатній рівень конкуренції [3, с. 136; 6, с. 238-239].

Ринок страхування в умовах воєнного стану продовжує працювати. Більшість страховиків організували свою роботу, здійснивши евакуацію співробітників у безпечніші регіони, забезпечивши віддалену роботу персоналу, збереження технічних засобів та баз даних. Про що також свідчать результати опитування страховиків, проведеного Національним банком України у березні 2022 року. Водночас страхові компанії зіткнулися з серйозними викликами. Відповідно до наданих страховиками відповідей 42% страховиків мають проблеми з повним та своєчасним поданням звітності; 25 страховиків, на які припадає 10,5% страхового ринку, зазначають про суттєві проблеми з виконанням нормативів. При цьому, із них сім найбільших за обсягами діяльності (8,9% ринку) мали проблеми з дотриманням нормативів і до війни [9].

Окрім цього, неабияку послаблюючу роль здійснює та впливає в цілому на функціонування сфери страхування фактор криміналізації. Як зазначає Н.І. Машина, криміналізація сфери страхування є значною суспільною небезпекою, оскільки утрудняє або блокує виконання його основних завдань, пов'язаних з формуванням страхових фондів, підвищенням економічної стабільності, обмеженням економічних ризиків, стимулюванням підприємницької ініціативи,

збільшенням кредитоспроможності [7, с. 129].

Слід відмітити, що в теорії кримінального права та кримінології існує чимало визначень відповідного поняття. Наприклад, на думку Д.О. Балабанова, криміналізація – процес виявлення суспільно-небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних [2, с. 20].

У свою чергу, В.К. Грищук, зазначає що криміналізація – це стадія, етап, метод реалізації соціально зумовленої кримінальної політики держави, складний, науково обґрунтований процес оцінки суспільно значимих діянь як корисних для суспільства або суспільно-небезпечних, який завершується прийняттям законодавцем норм кримінального закону, що забороняють під загрозою кримінального покарання або заохочують чи дозволяють конкретні типи таких діянь. На нашу думку, слід погодитись із автором, який зазначає, що генезис норм кримінального закону зумовлюється, зокрема, розвитком суспільних відносин [4, с. 44-45].

Нині, українське законодавство надає страховим компаніям право оцінки страхового ризику, проведення (як самостійно, так і у взаємодії з органами виконавчої влади) перевірок дотримання правил договорів страхування та встановлення об'єктивності обставин страхових випадків. Однак наявна практика ведення страхових справ у компаніях показує, що для виявлення та документального підтвердження протиправних дій потрібне здійснення повноцінних процесуальних заходів. Розслідування страхових кримінальних правопорушень представляє велику складність навіть для слідчо-оперативних працівників, вимагає серйозної професійної кваліфікації та методичної підготовки.

Варто додати, що найпоширеніші схеми злочинної поведінки, що реалізуються у сфері страхування пов'язані із страхуванням відповідальності власників автотранспорту, з інсценуванням або фальсифікацією дорожньо-транспортних пригод, угонів. Крім цього, значна кількість кримінальних правопорушень здійснюються у сфері особистого страхування: в страхуванні виїжджаючих за рубіж шляхом фальсифікації медичних рахунків і завищення цін на медичні послуги; в медичному страхуванні шляхом інсценування нещасних випадків і травм; в накопичувальному страхуванні тощо.

Якщо раніше, на початковому етапі розвитку страхування, кримінальні правопорушення вчинялися лише окремими громадянами, то тепер це цілі організовані групи, досвідчені і добре підготовлені. У цьому контексті не можна не погодитися із науковою позицією І.В. Іщук, яка зазначає, що структура кримінальних правопо-

рушень на ринку страхування визначається широким колом кримінально караних діянь, які посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони. Поряд із кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності (ухилення від оподаткування тощо) особливе місце в цій системі посідають різні види розкрадань, передусім шахрайство з боку професійних учасників страхового ринку (страховиків) та страхувальників [5].

Слід констатувати, що найбільш розповсюдженим діянням у сфері страхування є шахрайство у сфері страхування. Існують різні підходи до визначення такого явища, як шахрайство у сфері страхування, що може вчинятися всіма суб'єктами страхових відносин, серед яких необхідно виділити: страховиків; страхувальників; страхових агентів; страхових брокерів.

Серед найбільш популярних мотивів здійснення такого шахрайства найчастіше зустрічаються наступні:

- бажання скористатися випадком для здобуття максимуму компенсації, або повернути гроші, витрачені на страхові внески;

- користь, коли здобуття відшкодування є єдиним джерелом заробітку;

- можливість не здійснювати страхових виплат і перекласти відповідальність на страхувальника;

- повне або часткове привласнення страхових внесків страхувальників з метою додаткової наживи (з боку працівників страхових компаній).

Звернемо увагу на те, що у випадках організованого шахрайства страхова компанія може розоритися за кілька місяців. Шахрайство може бути вчинене різними способами, але найбільше страждають страховики, коли воно здійснюється власними службовцями або за їх сприяння. Наприклад, у компанію приходять недобросовісний працівник і вступає у змову з фахівцем із виплат та страховим агентом. Виникає замкнений ланцюжок, який планомірно викачує гроші із страховика. Саме випадки змови між співробітниками страхової компанії і шахраями є основною небезпекою для страховиків. Вони відкривають перед шахраями масу можливостей: завищення оцінки збитку, укладення договорів заднім числом, необґрунтовані виплати.

Таким чином, особливості страхового шахрайства, порівняно з шахрайством в інших сферах фінансових відносин, полягають у наступному: об'єктом страхового шахрайства є кошти страхового фонду, що перебуває у віданні страховика; страхове шахрайство пов'язане з використанням специфіки страхового бізнесу (злочинець діє в межах правового поля, регламентованого нормами цивільного й господарського законодавства); винний у страховому шахрай-

стві порушує відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків), які штучно створює (інсценує, провокує) чи незаконно використовує; як правило, страхове шахрайство включає низку інших (підпорядкованих) кримінальних правопорушень.

В Україні, у страховій практиці вже прийнята система певних ознак (індикаторів), які вказують на можливе шахрайство. Скажімо, на етапі реалізації договору зі страхування автотранспортного засобу (до настання страхового випадку) такими ознаками вважаються наступні: незадовго до настання страхового випадку мало місце «достраховання» (або суттєва зміна умов страхування) автомобіля; страхувальник має серйозні матеріальні ускладнення; автомобіль застрахований від аналогічних ризиків у декількох компаніях; виявлено факт документальної фальсифікації окремих обставин договору страхування та (або) страхового випадку або факт підроблення документів; об'єкт страхування вважається таким, що був раніше викрадений; очевидний факт майбутніх конфіскації, вилучення чи інших форм відчуження об'єкта страхування у власника; об'єкта страхування насправді не було або він був в іншому місці. Після настання страхової події: страхова подія відбулась раніше ніж укладено договір страхування; страхова подія сталася в першій чи останній місяць терміну дії договору страхування (сталася в день закінчення договору страхування або день сплати останнього страхового внеску); страхова подія сталася не в той час, про який повідомив заявник; несвоєчасне звернення до органів поліції та страхової компанії із заявою про незаконне заволодіння (зазвичай, в останній день, відведений в договорі страхування для повідомлення про страховий випадок); місце незаконного заволодіння автомобілем розташовано неподалеку розважальних закладів або це сталося в нічний час під час свят (може свідчити про приховування ДТП); об'єкт страхування перебував у знайомих (родичів) страхувальника; незаконне заволодіння автомобілем сталося в районі, у якому працюють знайомі заявника; немотивована зміна безпосередньо перед страховим випадком місця зберігання автомобіля; відсутність у потерпілого всіх або окремих комплектів ключів від автомобіля або гаража; об'єкт страхування зазнав значних змін щодо погіршення його стану (унаслідок ДТП, підпалу, розукомплектування); технічна документація на автомобіль змінена або має неточності, зокрема відсутній талон про проходження технічного огляду; одночасне подання страхувальником претензій декільком страховим компаніям тощо.

Натомість, основними елементами системи колективної безпеки страховиків в міжнародній

практиці є: об'єднання зусиль всіх страхових компаній у боротьбі з шахрайством; захист корпоративних капіталів; пошук додаткових коштів для створення коаліції по боротьбі з шахрайством на страховому ринку і центрального банку даних; створення ефекту «вагона» (всі слідує виробленим і прийнятим нормам поведінки). Так, для боротьби з шахрайством в області страхування страхові компанії створюють агентства, широку мережу інформаторів і детективів, тісно співпрацюють з поліцією. Зокрема: на всіх автомобілях встановлюється протиугінний пристрій, з яким автомобіль важче викрасти. Якщо стався псевдо угон, то довести страхувальнику, що дійсно був угон, стає складно; налагоджено співпрацю з органами дорожньої поліції, прикордонними та митними службами; всі страхові компанії мають у своєму розпорядженні банки даних по шахраям (злочинцям); між страховими компаніями відбувається постійний обмін досвідом роботи по боротьбі з шахрайством; механізм отримання страхового відшкодування побудований так, що страхувальник отримує фактичне відшкодування, а не винагороду за збиток, щоб у самого страхувальника не було інтересу в інсценуванні страхового випадку або вчиненні інших зловживань; оприлюднюються факти шахрайства і організовується засудження їх громадськістю.

Висновки. Встановлено проблеми, що стримують розвиток страхового ринку в Україні: відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері страхування; недосконалість законодавства, що регламентує страхову галузь; недовіра громадян до діяльності страхових компаній; недосконалі структура капіталу страхових організацій тощо.

Констатовано, що важливим фактором проведення інтеграції України до ЄС є виконання загальнодержавної програми адаптації законодавства до європейських стандартів спрямованих на запобігання та протидію кримінальним правопорушенням, а також створення ефективного механізму їх реалізації. За своїми інституційними і функціональними характеристиками вітчизняний ринок страхування не відповідає завданням розвитку економіки і тенденціям світових страхових ринків, що зумовлює його істотне гальмування у глобальному процесі формування світо-

вої фінансової системи й створює підґрунтя для вчинення різного роду кримінальних правопорушень, зокрема, представниками страховика; страхувальниками, вигодонабувачами, застрахованими особами; страховими посередниками (страховими агентами і брокерами), а саме: при укладанні договору страхування; у період його дії; на етапі укладання договору страхування після настання «страхового» випадку тощо. Однак, в цілому, так делікти варто класифікувати залежно від форми страхування; об'єкту страхування; суб'єктів, на користь яких вчинено суспільно-небезпечне діяння; суб'єктів, на чий права спрямовано злочинне посягання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базилевич В.Д. Страхова справа. 4-те вид., перероб. і допов. К.: Знання, 2005. 351 с.
2. Балабанова Д.О. Теорія криміналізації: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2007. 20 с.
3. Білик І. Особливості структури та інфраструктури страхових ринків України та Польщі. *Світ фінансів*. 2008. № 1. С. 168–176.
4. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
5. Іщук І.В. Початковий етап розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 246 с.
6. Кузьменко Д.В. Інституційна структура страхового ринку. С. 238–240. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32616749.pdf>.
7. Машина Н.І. Міжнародне страхування. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 504 с.
8. Про страхування: Закон України від 18 лист. 2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/print>.
9. Що відбувається зі сферою страхування під час війни? URL: <https://news.dtkk.ua/finance/bank-system/75808-shhovidbuvajetsia-zi-sferoiu-straxuvannia-pid-cas-viini>.